

หีบห่ออาหารในวิถีพื้นบ้านอีสาน กับประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรม

Food packaging in the Isan folk way,
traditions, beliefs and rituals

วิลาสินี ขำพรหมราช

Wilasinee Khamprommarat

E-mail: Wilasinee.kh@rmuti.ac.th

สาขาออกแบบอุตสาหกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และศิลปกรรม

สร้างสรรค์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน

Industrial Design, Faculty of Architecture and Creative Arts.

Rajamangala University of Technology Isan.

บทคัดย่อ

บทความเรื่อง หีบห่ออาหารในวิถีพื้นบ้านอีสาน กับประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรม เป็นบทความวิชาการที่มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหีบห่ออาหารในวิถีพื้นบ้านอีสานกับ ประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรม ซึ่งปัจจุบันกลุ่มคนส่วนใหญ่ที่อาศัยในพื้นที่ภาคอีสาน ยังใช้ประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมเป็นเสมือนกรอบหรือแนวทางสำหรับการดำเนินชีวิต จนเกิดวัฒนธรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมในวิถีพื้นบ้านอีสาน โดยบทความนี้มุ่งศึกษาข้อมูลจากการทบทวนวรรณกรรมร่วมกับการสังเกตและสัมภาษณ์รูปแบบของหีบห่ออาหารในวิถีพื้นบ้านอีสาน ที่พบเห็นในท้องตลาดและสถานที่ต่างๆในพื้นที่ภาคอีสาน และวิเคราะห์หาลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบหีบห่ออาหารที่พบกับ ประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรมที่คนอีสานยึดถือและปฏิบัติผ่านแนวคิดทฤษฎีโครงสร้างหน้าที่ โดยผลการวิเคราะห์ความสัมพันธ์พบว่า ประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรม เป็นปัจจัยหนึ่งที่มีส่วนกำหนดรูปแบบของหีบห่ออาหารทั้งด้านรูปลักษณ์และการใช้งาน ดังนั้นหากประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมได้รับการสืบทอดและผู้คนยังคงยึดถือและปฏิบัติต่อไป จะสามารถใช้เป็นแนวทางสำหรับการอนุรักษ์รูปแบบหีบห่ออาหารในวิถีพื้นบ้านให้คงอยู่ เพื่อให้ลูกหลานรุ่นหลังได้พบเห็นและทราบซึ่งถึงภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้ร่วมสร้างกันไว้

คำสำคัญ: หีบห่ออาหาร, วิถีพื้นบ้านอีสาน, ประเพณี, ความเชื่อ, พิธีกรรม

Abstract

The article entitled food packaging in the Isan folk way, traditions, beliefs and rituals is an academic article aimed to analyze the relationship between food packaging in Isan folk ways and traditions, beliefs and rituals. The majority of people now living in the northeastern area utilize their traditions, beliefs, and rituals as frameworks or rules for their lives until the establishment of a culture that is part of the social structure in the Isan folk way. This article reports the study of data from literature reviews together with the observations and interviews regarding food packaging patterns in the Isan folk way as found in the markets and other places in the northeastern region, and the analysis of the relationship between food packaging styles and traditions, beliefs and rituals that Isan people adhere to and practice through the concept of the Structural-Functionalism Theory. The correlation analysis results reveal that traditions, beliefs and rituals were factors determining the form of food packaging, both in appearance and use. As a result, if traditions, beliefs, and rituals are passed down and practiced, they may be utilized as guidelines for conserving traditional food packing patterns, allowing future generations to see and appreciate the wisdom that the ancestors have developed together.

Keywords: Food packaging, the Isan folk way, traditions, beliefs, rituals

บทนำ

ธรรมชาติมีการปกป้องตัวเองด้วยการห่อหุ้ม เช่น โลกก็มีชั้นบรรยากาศห่อหุ้มเพื่อป้องกันความร้อนจากแสงอาทิตย์ไม่ให้ผ่านเข้ามาจนเกินไป หากไม่มีชั้นบรรยากาศป้องกันแล้วคงไม่มีสิ่งมีชีวิตใดอาศัยอยู่บนโลกได้ ต้นไม้ก็มีเปลือกสำหรับหุ้มลำต้น ผลก็มีเปลือกห่อหุ้มสิ่งบอบบางด้านใน เช่น ทุเรียน มะพร้าว มังคุดและกล้วย ส่วนมนุษย์นั้นเกิดมาก็มีผิวหนังในการห่อหุ้มร่างกาย มีกะโหลกห่อหุ้มสมอง แต่ผิวหนังของมนุษย์บอบบาง

เกินกว่าจะป้องกันอันตรายได้ ดังนั้นมนุษย์จึงคิดคนเสื้อผ้า หรือเกราะมาคุ้มครองตนเอง บางครั้งมนุษย์อาจเลียนแบบการห่อหุ้มมาจากธรรมชาติ เพราะธรรมชาติเป็นต้นกำเนิดของสรรพสิ่งในโลก ธรรมชาติกับมนุษย์นั้นจึงมีความผูกพันกันมาทุกยุคสมัย ต่อมาเมื่อมนุษย์รู้จักนำวัสดุธรรมชาติมาห่อ หรือมัดสิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น การนำใบตอง ใบเตย ใบไม้ชนิดต่างๆ มาห่อขนม อาหาร และยังคงประดิษฐ์ให้เกิดรูปร่างที่สวยงาม ซึ่งเรียกการกระทำในลักษณะนี้ว่า การทำหีบห่อ หรือบรรจุภัณฑ์ (ชาติชาย อนุกุล, 2554: 17-18)

หีบห่อ หรือบรรจุภัณฑ์ (Package) ถือเป็นคำเดียวกัน แต่ระยะหลังนี้ส่วนใหญ่จะนิยมใช้คำว่าบรรจุภัณฑ์มากกว่า เพราะคำว่าหีบห่อเป็นคำเก่า (กฤษฎา คูพันธุ์, 2558: 3) แต่ทั้งสองคำนี้มีความหมายที่เหมือนกันคือ สิ่งที่นำมาห่อหุ้มหรือบรรจุผลิตภัณฑ์ มีความหมายครอบคลุมไปยังภาชนะที่ใช้ในขั้นตอนการขนส่งผลิตภัณฑ์จากแหล่งผู้ผลิตไปยังผู้บริโภคหรือแหล่งใช้ประโยชน์ (ดารณี พานทอง, 2424: 29) จากการค้นคว้าของนักวิชาการเกี่ยวกับประวัติและความเป็นมาของหีบห่อ ปัจจุบันยังไม่สามารถระบุแน่ชัดได้ ว่ามีการผลิตหรือสร้างขึ้นครั้งแรกเมื่อใด เพียงแต่สันนิษฐานว่ามูลเหตุของการสร้างเกิดจากสัญชาตญาณการเรียนรู้ของมนุษย์ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ในการคิดแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการดำรงชีวิต เช่น เมื่อมนุษย์มีความจำเป็นที่จะต้องบริโภคน้ำและอาหาร สิ่งแรกตามสัญชาตญาณอุปกรณ์ที่จะช่วยนำพาน้ำ และอาหารเข้าสู่ปากได้ก็คือมือ โดยมนุษย์จะใช้อุ้งมือในการรองรับน้ำ หรือนำพาจับอาหารแล้วจึงค่อยนำเข้าไปในปาก แต่ถ้าความต้องการมีขอบเขตที่กว้างขึ้น เช่น ต้องการนำอาหารจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งในปริมาณมาก มือทั้งสองข้างก็ไม่สามารถสนองความต้องการนั้นได้ ต่อมามนุษย์จึงเริ่มมีการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาด้วยการมองหาวัตถุที่มีอยู่รอบตัว เช่น ใบไม้ เปลือกไม้ เปลือกหอย กระบอกไม้ กระเพาะสัตว์ หนังสัตว์ เป็นต้น โดยพิจารณาว่าวัตถุที่มีลักษณะใกล้เคียงกับอุ้งมือ เช่น ลักษณะเป็นแอ่ง เป็นหลุม รวมไปถึงลักษณะพื้นที่ที่มีขนาดพอเหมาะ เพื่อที่จะสามารถรองรับได้มากกว่า สะดวกกว่า สำหรับนำมาใช้เป็นอุปกรณ์ช่วยเคลื่อนย้ายอาหาร (ดวงจันทร์ นาชัยสินธุ์, 2558: 1-2) คำว่าหีบห่อ หรือบรรจุภัณฑ์อาจจะเป็นคำที่ไม่คุ้นชินกันมากนักในสังคมไทย แต่ในความเป็นจริงแล้วคนไทยกลับมีความคุ้นเคยในการห่อหุ้มสิ่งต่างๆ ด้วยวัสดุธรรมชาติ กล่าวคือประเทศไทยเป็นประเทศที่มีถิ่นที่ตั้งอยู่ในพื้นที่อุดมสมบูรณ์มีทรัพยากรธรรมชาติมากมาย ดังนั้นวิถีของคนไทยเป็นลักษณะที่อยู่อย่าง

กลมกลืนกับธรรมชาติ การสร้างหีบห่อในสมัยก่อนมักจะมีความโดดเด่นในเรื่องของวิธีการและภูมิปัญญาในการห่อหุ้มสิ่งของ เช่น นำมาใช้ในการห่อหุ้ม หรือเป็นภาชนะรองรับอาหารให้เกิดเป็นรูปลักษณะต่างๆ (ภาพที่ 1) นำมาสานหรือขัดกันเป็นเครื่องจักสานอย่างง่าย ๆ (ภาพที่ 2) สำหรับใช้บรรจุสิ่งของเพื่อหอบหิ้วไปเป็นของฝากให้แก่กัน ผูก มัด รัด ร้อยเพื่อความสะดวกในการจัดเก็บ และการถือ (กฤษฎา ดุพันธ์งู, 2558: 9-10)

ภาพที่ 1 ตัวอย่างหีบห่อบรรจุภัณฑ์อาหารที่ขึ้นรูปด้วยการใช้ใบไม้

ภาพที่ 2 ตัวอย่างหีบห่อบรรจุภัณฑ์อาหารที่ใช้ไม้ไผ่ขึ้นรูปด้วยวิธีการสาน

จะเห็นได้ว่าจุดประสงค์สำคัญ ที่มนุษย์คิดสร้างหีบห่อขึ้นมา ก็เพื่อสนองความต้องการตามการใช้งานเป็นสำคัญ โดยสามารถแบ่งออกเป็น 5 รูปแบบ ได้แก่ รูปแบบการห่อ รูปแบบการรองรับ รูปแบบการบรรจุ รูปแบบการเสียบหนีบ และรูปแบบการผูก มัด รัด ร้อย (อภิสิทธิ์ ไส้ศัตรูไกล และคณะ, 2552: 52) ซึ่งส่วนใหญ่ล้วนแต่มีความสัมพันธ์กับผลิตภัณฑ์ที่เป็นประเภทอาหาร เนื่องจากเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ขั้นพื้นฐานสำหรับการดำรงชีวิต (ชูเกียรติ อ่อนชื่น, 2563: 113-126)

ภาพที่ 3 ประเภทของรูปแบบหีบห่ออาหารจากวัสดุธรรมชาติ

วิถี หมายถึง สาย แนว ถนน ทาง เมื่อนำมารวมกับคำว่าพื้นบ้านที่มีความหมายว่า เฉพาะท้องถิ่น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: ออนไลน์) ดังนั้นคำว่าวิถีพื้นบ้านจึงมีความหมายว่า แนวทางเฉพาะถิ่น วิถีพื้นบ้านของสังคมไทยมีความผูกพันกับการนับถือผีควบคู่กับศาสนาพุทธมาอย่างยาวนาน สไปโร เมลฟอร์ด (Spiro Melford) นักมานุษยวิทยา กล่าวว่า ศาสนาเป็นสถาบันสังคม ทำหน้าตอบสนองความต้องการพื้นฐานทางด้านจิตใจของมนุษย์ ศาสนาให้คำอธิบายวิธีคิด ระบบของความเชื่อ และแบบแผนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ มนุษย์จึงใช้ศาสนาเป็นหลักในการยึดเหนี่ยวจิตใจ (ยศ สันตสมบัติ, 2544: 224-225) ในสังคมชนบทส่วนใหญ่มีรูปแบบการดำรงชีวิตที่เน้นการพึ่งพิงธรรมชาติ ตามสภาพแวดล้อมของแหล่งที่อยู่อาศัย ด้านความเชื่อ มีกระบวนการถ่ายทอดจากกลุ่มหนึ่งไปสู่อีกกลุ่มหนึ่ง ผ่านการสะท้อนออกมาให้เห็นในรูปแบบของงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ ที่หล่อหลอมจนกลายมาเป็นวัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ เช่นเดียวกับกับสังคมในวิถีพื้นบ้านอีสาน

อีสาน เป็นภูมิภาคหนึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบสูงมีความลาดเอียงไปทางด้านทิศตะวันออกคล้ายแอ่งกระทะ แบ่งเป็น 2 แอ่งใหญ่ ได้แก่บริเวณแอ่งที่ราบโคราช และบริเวณแอ่งสกลนครโดยถือเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่คิดเป็น 1 ใน 3 ของเนื้อที่ทั้งหมดของประเทศไทย (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2543: 3-5) ครอบคลุมพื้นที่ถึง 20 จังหวัด ซึ่งประกอบไปด้วย กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม

นครราชสีมา บึงกาฬ บุรีรัมย์ มหาสารคาม มุกดาหาร ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย ศรีสะเกษ สกลนคร สุรินทร์ หนองคาย หนองบัวลำภู อำนาจเจริญ อุตรดิตถ์ และอุบลราชธานี (สุวิทย์ วีระศาสตร์, 2557: 10)

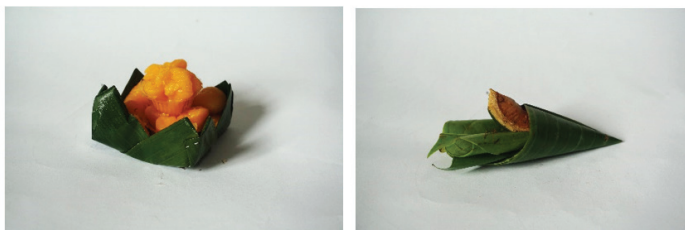
คนในพื้นที่ภาคอีสานใช้ภาษาอีสานเป็นส่วนใหญ่ มีการนับถือศาสนาพุทธควบคู่ไปกับการนับถือผี และนำมาประยุกต์เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ส่งผลให้มีการประกอบพิธีกรรมและทำบุญตามประเพณีทางความเชื่ออยู่เสมอ ซึ่งในรอบหนึ่งปีจะมีการจัดงานบุญพื้นบ้านประเพณีพื้นเมืองขึ้น จึงได้ถือเป็นประจำ 12 เดือน เรียกว่า “ฮีตสิบสอง” มีความหมายว่า จารีตประเพณีประจำสิบสองเดือน เป็นกิจกรรมหนึ่งที่ชาวบ้านถือเป็นโอกาสอันดีในการมาร่วมชุมนุมกันเพื่อทำบุญในทุกๆ เดือนในหนึ่งรอบปี เปรียบเป็นจรรยาของสังคม ผู้ที่ฝ่าฝืนก็จะเป็นผู้ที่ผิดฮีตหรือผิดจารีตนั่นเอง ในหลายครั้งฮีตสิบสองมักจะกล่าวควบคู่กับ “คองสิบสี่” ที่เป็นดั่งแบบแผนหรือแนวทางดำเนินชีวิต (คองหรือครอง) แต่จะมุ่งเน้นไปทางศีลธรรมมากกว่าด้านอาชีพ (เติม วิภาคย์พจนกิจ, 2542: 25)

การทำหีบห่ออาหารเพื่อใช้สำหรับประเพณีฮีตสิบสองคองสิบสี่ จะมีการเพิ่มความพิถีพิถันและแสดงฝีมือเพื่ออวดประชันกันประดิดฐ์ประดอยให้มีความสวยงามเพื่อแสดงถึงความตั้งใจ ความเคารพ ความศรัทธา จากการลงพื้นที่สำรวจตลาดต่างๆ ในพื้นที่ภาคอีสาน เพื่อสังเกตและสัมภาษณ์ผู้จำหน่ายอาหารที่ใช้หีบห่อจากวัสดุธรรมชาติ (รูปภาพ 3) ทำให้ทราบว่าวัตถุประสงค์หลักของการสร้างหีบห่อนั้นยังคงเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตที่เน้นพึ่งพิงธรรมชาติรอบตัว โดยปัจจุบันจะสร้างหีบห่อเพื่อสำหรับใช้เองในครัวเรือน นำไปเป็นของฝาก และเพื่อการจำหน่าย ซึ่งส่วนใหญ่มีหลักการในการสร้าง คือ จะต้องสามารถป้องกันการปนเปื้อนอาหารจากสิ่งสกปรกได้, สามารถยืดอายุ หรือถนอมอาหารได้ สามารถนำพาและเคลื่อนย้ายได้ สามารถแสดงให้เห็นถึงความงามได้ สามารถมีรูปแบบการใช้งานที่หลากหลาย สามารถสื่อความหมายได้ และสามารถอำนวยความสะดวกในการจัดเก็บได้

ภาพที่ 4 ตัวอย่างการลงพื้นที่สัมภาษณ์ และสังเกต หีบห่ออาหารในวิถีพื้นบ้านอีสาน

นอกจากนี้รูปแบบหีบห่ออาหารบางชนิดยังมีความเชื่อที่แฝงอยู่ และเป็นส่วนหนึ่งของประเพณี เช่น ประเพณีบุญข้าวประดับดิน หรือบุญเดือน 9 ชาวบ้านจะมีการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ญาติผู้ล่วงลับ และเพื่ออุทิศส่วนกุศลถึงผีบรรพบุรุษรวมไปถึงผีไร้ญาติต่างๆ ด้วย โดยจะมีการตักอาหารที่ประกอบไปด้วย ข้าว กับข้าว ของหวาน หมากรุก บุหรี่ ห่อด้วยใบตองแล้วนำไปวางใต้ต้นไม้ ซึ่งรูปแบบของหีบห่ออาหารดังกล่าวจะมีลักษณะเป็นกระทง หรือซองอย่างง่ายๆ ที่ทำจากใบตองหรือใบไม้อื่นๆ (ภาพที่ 4) เพื่อเลียนแบบภาชนะสำหรับใส่อาหารของคน เมื่อปล่อยทิ้งเอาไว้ไม่มาเก็บก็จะกลายเป็นขยะที่ย่อยสลายได้เองตามธรรมชาติ แม้แต่การเลือกใช้วัสดุก็มีความพิถีพิถัน เช่น เลือกใบไม้ที่มีความสมบูรณ์ ไม่ฉีกขาด สีสวย และคำนึงถึงความคุ้มค่า จะสังเกตได้จากการตัดใบตองก็จะตัดให้เหลือโคนก้านติดอยู่กับต้นเล็กน้อย เพื่อให้ยังสามารถทำหน้าที่สังเคราะห์แสงเลี้ยงส่วนก้านได้อยู่ เป็นอย่างใช้ธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า (วิไล อัครเดชศักดิ์, 2560: 51) แม้ว่าหีบห่ออย่างง่ายๆ ที่ทำขึ้นมานี้ อาจจะมีรูปลักษณะที่ไม่สวยงามมากนัก แต่ก็เปี่ยมล้นไปด้วยคุณค่าในตัวเอง

ภาพที่ 5 ตัวอย่างหีบห่ออาหารใส่อาหารในประเพณีงานบุญข้าวประดับดิน

สำหรับในงานบุญออกพรรษา หรืองานบุญเดือน 11 ชาวอีสานจะนิยมทำอาหารชนิดหนึ่งไว้สำหรับใส่บาตรเรียกว่า “ขนมข้าวต้มมัด” ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าสืบต่อกันมาว่าเป็นขนมของคู่รัก หรือสัญลักษณ์ของคนมีคู่ เพราะมีลักษณะการจับขนมสองชิ้นมัดติดกันไว้ด้วยดอกร ดังนั้นถ้าหนุ่มสาวคู่ไหนทำบุญในวันออกพรรษา หากหวังเรื่องความรัก หรืออยากประสบความสำเร็จด้านชีวิตคู่จะต้องใส่บาตรด้วยข้าวต้มมัดเป็นคู่ติดกันเท่านั้น เช่นเดียวกันกับในพิธีกินดอง หรือแต่งงาน เราจึงพบเห็นข้าวต้มมัดในชุดขันหมากหรืออาหารสำหรับใส่บาตรเช้าหรือเลี้ยงเพลพระ ส่วนข้าวต้มลูกโยนก็เป็นอาหารชนิดหนึ่งที่ใช้

ในการใส่บาตรในวันออกพรรษาด้วยเช่นกัน โดยมีอีกชื่อเรียกหนึ่งว่าข้าวต้มหาง ซึ่งมีวิธีการห่อด้วยการใช้ใบมะพร้าวห่อม้วนในลักษณะพันรอบข้าวเหนียว แต่จะเหลือช่วงปลายของใบเป็นหาง เพื่อให้เกิดความสะดวกในการใส่บาตร เนื่องจากประเพณีดังกล่าวเป็นประเพณีสำคัญถือเป็นบุญใหญ่ จึงมีผู้คนมากมายต่างพากันมาใส่บาตรอย่างหนาแน่น ทำให้ในบางครั้งไม่สามารถเข้าไปใส่บาตรใกล้ๆ ได้ จึงจำเป็นต้องห่อขนมให้เหลือหางเอาไว้เพื่อให้โยนได้สะดวกขึ้น

ภาพที่ 6 ตัวอย่างหีบห่อข้าวต้มมัด และข้าวต้มลูกโยน ที่ใช้ในประเพณีออกพรรษา และพิธีกรรมแต่งงาน

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างหีบห่ออาหารในวิถีพื้นบ้านอีสานกับประเพณีความเชื่อและพิธีกรรม

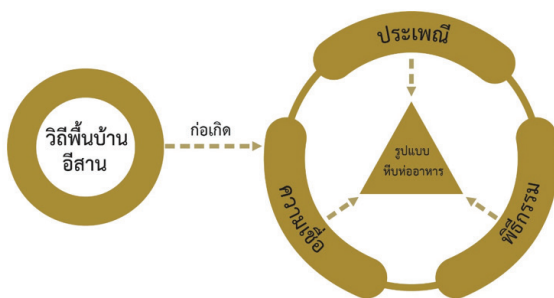
ประเพณีเป็นสิ่งที่คนในสังคมส่วนรวมสร้างขึ้น ประเพณีจึงถูกจัดให้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่มีเงื่อนไขที่ชัดเจน กล่าวคือ เป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้น เป็นมรดกที่ผู้เป็นทายาทต้องรับไว้และปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น ส่วนความเชื่อนั้นเป็นความรู้สึกเชื่อมั่น ศรัทธาของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (พนิดา บุญเทพ, 2548 : 2) และพิธีกรรมเป็นสิ่งที่มีความหมายกำหนดให้คนในสังคมมีความรู้สึกร่วมกันอันหนึ่งอันเดียวกัน สามสิ่งนี้เมื่อรวมเข้าไว้ด้วยกันจึงมีความสำคัญที่ใช้กำหนดกิจกรรมของสังคม ทัลคอตต์ พาร์สันส์ (Talcott Parson) นักสังคมวิทยา ได้อธิบายว่าสังคมมีระบบที่กำลังทำหน้าที่อยู่ ตามแนวคิดทฤษฎีโครงสร้าง

หน้าที่ โดยอธิบายว่า หน้าที่ คือกลุ่มของกิจกรรมที่ดำเนินไปเพื่อสนองความต้องการของระบบสังคม เบื้องต้นพาร์สันส์มีความคิดเห็นว่าสังคมเป็นระบบ ในระบบสังคมนี้มีหน้าที่ คือมีการกระทำกิจกรรม ซึ่งกิจกรรมนี้มีลักษณะทำเป็นกลุ่มเพื่อตอบสนองความต้องการของระบบ (สุภางค์ จันทวานิช, 2559: 164-165) เช่น ระบบของคนในวิถีพื้นบ้านอีสาน มีจารีตที่ต้องปฏิบัติร่วมกันในทุกเดือนหนึ่งรอบปี เป็นประเพณี พิธีกรรมตามความเชื่อที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือเรียกว่า “ฮีดสิบสอง” จะมีการทำบุญและการถวายอาหาร จึงมีความต้องการผู้ที่มารับหน้าที่ในการจัดทำอาหารเพื่อให้ประเพณีและพิธีกรรมสามารถดำเนินต่อไปได้ ระบบของสังคมจึงต้องการสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อสำหรับใช้ห่อหุ้ม บรรจุ รองรับอาหารเพื่อใช้ในกิจกรรมดังกล่าว

โรเบิร์ต เมอร์ตัน (Robert K. Merton) ได้เสนอเพิ่มเติมจากแนวคิดของพาร์สันส์ โดยเน้นที่ระบบวัฒนธรรมเป็นสำคัญ เขาระบุว่าทฤษฎีวิเคราะห์สังคมควรเน้นพิจารณาที่หน้าที่ หน้าที่ในแต่ละสังคมจะมีลักษณะสากล ทุกสังคมเหมือนกันหมดในหน้าที่สากลนี้ เมอร์ตันคิดว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งสำคัญที่สุด จึงเพ่งความสนใจไปในการวิเคราะห์วัฒนธรรม โดยพิจารณาจากหน้าที่ 3 ประการ คือ 1) ความเป็นเอกภาพของหน้าที่ (Functional unity) 2) ลักษณะสากลของทฤษฎีหน้าที่นิยม (Universal Functionalism) และ 3) ความจำเป็นที่จะขาดเสียมิได้ของโครงสร้างและหน้าที่ (Indispensability) (สุเทพ สุนทรเกสัช, 2540: 109-113)

ในเรื่องความเป็นเอกภาพของหน้าที่ เมอร์ตันเชื่อว่าการกระทำทางสังคมและวัฒนธรรมรวมตัวกัน เป็นบูรณาการที่มีเอกภาพของระบบสังคม เมื่อความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม เกิดขึ้นได้จากหลายองค์ประกอบที่มารวมกัน จนหล่อหลอมให้กลายมาเป็นวัฒนธรรมที่คนในพื้นที่อีสานใช้ยึดถือและปฏิบัติ เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตสำหรับลักษณะสากลของทฤษฎีนิยม เมอร์ตันคิดว่าโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นมาตรฐานจะต้องมีหน้าที่ในทางบวกเสมอ กล่าวคือ เมื่อประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรม เปรียบเสมือนโครงสร้างของสังคม โครงสร้างนั้นจะมีกิจกรรมมากมายที่ทำหน้าที่ให้ระบบของโครงสร้างดำเนินต่อไปได้ด้วยดี ความต้องการอาหารสำหรับกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งจึงเกิดขึ้น เพื่อทำหน้าที่ในการสร้าง ประดิษฐ์ หรือออกแบบหีบห่อสำหรับห่อหุ้ม รองรับ หรือบรรจุอาหารนั้นขึ้นมา ซึ่งแต่ละกิจกรรมก็มีความแตกต่างกัน เช่นต้องการอาหารสำหรับใส่บาตร หรือต้องการอาหารสำหรับพิธีกรรมแต่งงาน ทำให้เกิดกระบวนการคิดออกแบบและ

สร้างรูปแบบหีบห่อให้เหมาะสมกับกิจกรรมดังกล่าว ส่งผลให้ในบางครั้งอาหารชนิดเดียวกัน แต่ใช้งานต่างกันหีบห่อก็จะปรากฏรูปแบบที่แตกต่างกันด้วย หากเกิดความขัดแย้งในระบบ สังคม หน้าที่ทางลบจะหมดไปหรือลดความสำคัญไปในที่สุด เช่น ถ้ารูปแบบหีบห่อใด หีบห่อหนึ่งที่ทำขึ้นไม่สามารถทำหน้าที่ห่อหุ้ม รองรับหรือบรรจุอาหารได้ รูปแบบหีบห่อนั้น ก็จะไม่เป็นที่นิยมและสูญหายไป ส่วนในเรื่องความจำเป็นที่สังคมจะต้องมีโครงสร้างและ หน้าที่ หากโครงสร้างและหน้าที่ดำเนินอยู่เกิดปัญหาก็จะมีโครงสร้างและหน้าที่อื่นเข้ามา ทดแทน กล่าวคือถ้าความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมที่คนอีสานยึดถือมาอย่างยาวนาน เกิดความถดถอย เสื่อมคลาย ผู้คนต่างพากันละเลยการปฏิบัติ แล้วหันมาใช้วิถีชีวิตแบบ สมัยใหม่กันจนหมด ดังนั้นรูปแบบหีบห่ออาหารจากวัฒนธรรมชาติในวิถีพื้นบ้านที่เราเห็น กันอยู่ในปัจจุบันก็จะจางหายไป

ภาพที่ 7 แผนภาพอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรม กับหีบห่ออาหารในวิถีพื้นบ้านอีสาน

ดังนั้นจึงไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรม ถือเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางสังคมที่สัมพันธ์กับวิถีพื้นบ้านอีสาน ความสัมพันธ์ดังกล่าวส่งผลให้เกิดความรู้สึกต้องการ จึงนำมาสู่การมีหน้าที่ โดยการที่หีบห่ออาหารในวิถีพื้นบ้านอีสานมีลักษณะรูปแบบไม่ว่าจะเป็นรูปร่างรูปทรง วัสดุ และวิธีการผลิต รวมไปถึงลักษณะในการใช้งานหีบห่อ เกิดขึ้นจากประเพณี ความเชื่อและพิธีกรรมเป็นปัจจัยกำหนด ซึ่งการรักษาประเพณี ความเชื่อ และพิธีกรรมวัฒนธรรมที่ได้รับการถ่ายทอดมาอย่างยาวนานจากอดีตให้สามารถคงอยู่ได้ รวมถึงสามารถเป็นแนวทางในการอนุรักษ์รูปแบบของหีบห่ออาหารในวิถีพื้นบ้านให้ดำรงคงอยู่สืบไป

เอกสารอ้างอิง

- กฤษฎา ดูพันธุ์. 2559. การออกแบบบรรจุภัณฑ์ธรรมชาติและกระดาษ. นครราชสีมา: สำนักพิมพ์
- ชาติชาติ อนุกุล. 2554. วัฒนธรรมการห่อของกลุ่มชาติพันธุ์ในจังหวัดลพบุรี: กรณีศึกษา ศิลปอัตลักษณ์และความหมายแฝง. ปรินซ์นิพนธ์ศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาศิลปวัฒนธรรมวิจัย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ชูเกียรติ อ่อนชื่น. 2563. หีบห่อขนมไทย : ภูมิปัญญาท้องถิ่นในยุคประเทศไทย 4.0. วารสาร ศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. 24(2), 113-126.
- ดวงจันทร์ นาชัยสินธุ์. 2558. ความรู้พื้นฐานการออกแบบบรรจุภัณฑ์. ขอนแก่น: โรงพิมพ์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. (2542). ประวัติศาสตร์อีสาน. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พินดา บุญเทพ. (2548). บ้านชะยูง: ประเพณี ความเชื่อและการยังชีพ. สารนิพนธ์ ประกาศนียบัตรบัณฑิต มหาวิทยาลัย. มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน.
- ยศ สันตสมบัติ. (2544). มนุษย์กับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน 2554. จาก <https://dictionary.orst.go.th/>. [ออนไลน์]. สืบค้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน 2565.
- วิไล อัครเดชศักดิ์. (2560). โครงสร้างบรรจุภัณฑ์กระดาษ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์ สาขานิติตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2543). เบื้องหลังและวัฒนธรรมอีสาน. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สุเทพ สุนทรเกสัช. (2540). ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ไกลบอลวิชั่น.
- สุภาพค์ จันทวานิช. (2559). ทฤษฎีสังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- สุวิทย์ ธีรศาศวัต. (2557). ประวัติศาสตร์อีสาน 2322-2488. ขอนแก่น: คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อภิสิทธิ์ ไส้คำตรูไกล, พยุม โมสิกรัตน์ และมาลินี วิกรานต์. (2552). รายงานการวิจัยเรื่อง หีบห่อจากวัสดุธรรมชาติ การศึกษางาน ออกแบบเพื่อการอนุรักษ์. นครปฐม: คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.